

Fenyő Imre

Debreceni Egyetem Gyermeknevelési és Gyógypedagógiai Kar

„A végvárrá lett alföldi metropolisz” A Trianon-kultusz a debreceni egyetemen

A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetemet a trianoni béke és az azt követő változások több értelemben is érzékenyen érintették. Nem csodálkozhatunk tehát, ha az egyetem több módon is válaszolni igyekezett ezekre a közvetlen kihívást jelentő eseményekre és hatásokra. A következőkben áttekintjük az egyetem tanárainak nyilvános gesztusait, az egyetemi közösség Trianont érintő ünnepélyeit és az egyetemi nyilvánosság egyéb fórumait, melyeken az egyetem közössége reagált a világháború és a trianoni béke okozta traumára, illetve amelyek segíteni kívánták a békeszerződés okozta lelki és materiális sokkok feldolgozását.

Az egyetem és a világháborús múlt

A magát egyébként is a magyarság és a hazafiság képviselőjének tartó egyetem¹ számára a világháború megpróbáltatása különleges jelentőséggel és jelentéssel bírt. Az 1912-ben alapított, első oktatási évét 1914 őszével megindító egyetem működésének kezdete egyébként sem volt problémáktól mentes – nem rendelkezett saját épülettel vagy az oktatást támogató infrastruktúrával, alapításának szükségességét többen megkérdőjelezték, tanári kara nem minden vitától mentesen állt fel, hallgatói létszáma lassan gyarapodott. És ezeket az első éveket tette még inkább embert próbálóvá a kitört háború. Legjobban ezt a megpróbáltatást talán úgy tudjuk érzékeltetni, ha bemutatjuk azt a szimbolikus közösségi erőfeszítést, mellyel megkísérelte az egyetem közössége egy évtized múltán feldolgozni a háborús évek traumáját.

Nem túlzás traumának nevezni a háborús évek hatását a formálódó egyetemi közösségre, ugyanis gyakran tragédiaként törtek be az egyének és a közösség életébe ezek az események, melyek azután lassan fontos identitás- és értékképző csomópontokként váltak felhasználhatóvá az egyetem önmeghatározási aktusainak sorában.

Az első olyan esemény, melyen az egyetemi közösség a világháború traumájával formális és tudatosan vállalt módon kívánt szembenézni, 1924. november 18-án a Református Kollégiumban a világháborúban hadba vonult negyven teológus diák és a hősi halottak emléktábláinak ünnepélyes felavatása volt.

A világháború kitörésekor Debrecenben több mint hatvan egyetemi polgár, köztük negyvenegy teológus hallgató jelentkezett önkéntes katonai szolgálatra.² Az önkéntességet esetükben szó szerint kell értenünk, mert bár a hadügyminisztérium a háború kitörésekor rendeletileg állított fel az akadémiai önkéntesek számára altiszti iskolákat, az egyetemre beiratkozott fiatalokat a törvény mentesítette a bevonulás kényszere alól – a debreceni fiatalok azonban levelekkel és táviratokkal bombázták a hivatalokat, míg végül

Hazai Samu honvédelmi miniszter engedélyezte (alkalmasságuk és a szülői beleegyezés megléte esetén) belépésüket a Debreceni 3. Honvéd Gyalogezredbe.

Az önkéntesek emelkedett hangulatban hagyták el iskolájukat, a hallgatókat búcsúztató vacsorán, 1914. november 27-én az önkéntesek nevében Imre János beszélt:

„Eddig tógában katonáskodtunk az Úr országáért, ezután katonaruhában papszkodunk szegény Magyarország földi üdvéért, hiszen a mi hitünknek és küszködő fajunknak úgyis egy az oltára negyven év óta. [...] És én ma ennek az oltárnak a lépcsőjéről kiáltom néhai való jó Kádár vitézzel, hogy: 'Kiontom véretem én szegény hazámért, Ezentúl meghalok édes nemzetemért!'” ([szerző nélkül], 1925. 74.)

Az önkéntesek Budapesten kaptak négy hónapos tartalékos tiszti iskolai kiképzést, majd beosztották őket ezredeikhez, hadapródjelölt őrmesterekként. A negyven teológus hallgató közül hatan haltak hősi halált, négyen hadi kórházban vesztették életüket, tizennégyen estek hadifogságba.

Az emléktáblát avató egyetemi ünnepélyen elsőként az önkéntesek hadba vonulása idején az egyetem rektori címét viselő Kiss Ferenc emlékezett, nagy megindulással idézve fel a hadba vonultak alakját, bennük a hősi magyar tradíciók folytatóit és új tradíciók elindítóit látva. A hadba vonultak képviselőjében Tihanyi Sándor köveskáli lelkész, tartalékos főhadnagy mondott beszédet.

A rendezvényen Szentpéteri Kun Béla professzor – aki a teológus hallgatók bevonulása idején a kollégium igazgatója volt – tartotta meg a hivatalos ünnepi beszédet. Beszéde szerint az ember értékét a kötelességteljesítésének mértéke mutatja meg. A kötelességüket teljesítő önkéntesek bebizonyították emberi értéküket, de teljesítményük dicsőséget jelent az alma mater számára is, ugyanis szerinte a kollégium nevelésének köszönhetően értették meg ezek a fiatalok, hogy a hazáért semmilyen áldozat sem lehet sok. Korabeli intézményvezetőként saját dilemmáját is megosztotta a hallgatósággal Szentpéteri: vajon felelőssége lett volna-e az önkéntesek elé állnia, és kérni, hogy ne tegyék kockára életüket. De, mint mondja, az önfeláldozás nem veszteség ebben az esetben, hanem az az érték, ami az érdekes kalandból bizonyágtétellé, a hazafiság és az erkölcsi emelkedettség tapasztalatává változtatta a vállalkozást.

A megemlékezésnek volt egy második szakasza: 1925 május 3-án avatták fel az emléktábla párvját, melyen a világháborúban elesett tizennégy egyetemi hallgatónak állítottak emléket. Az ünnepi alkalmon Rugonfalvi Kiss István professzor tartott beszédet. Gondolatmenete – tőle egyébként megszokott módon – monumentális képpel indul: a debreceni egyetem vérben fogantatott; jóformán meg sem született, máris története volt. Rugonfalvi kiemeli: a fiatal egyetem tanárai között volt, aki a harctéren kapta kinevezését, hallgatói jó része még be (át-) sem iratkozott, amikor kitört a háború, s sokaknak az iskolapad helyett kellett hadba vonulniuk. A szónok szerint felmerült az a gondolat is, hogy elhalasztják az egyetem megnyitását, de az egyetemet végül megnyitották, hogy tanúbizonyosságot tegyen a magasabb kultúráért való rajongásról a világháború idején is. A beszéd összefoglalója szerint az önfeláldozó hazaszeretet és a magas kultúra iránti elkötelezettség összefonódásában született meg tehát a debreceni egyetem, ez az a tradíció, mely a szónok szerint a professzorokat és a hallgatókat egyaránt kötelezi. Az ünnepi beszéd ezután aktuális politikai üzenet közvetítőjévé válik, amennyiben hallgatósága feladatát Nagy-Magyarország régi fényének visszaállításában jelöli meg. A feladat nem könnyű – ismeri el. Mindenekelőtt azért, mert – mint mondja – elveszett a lelkek egyensúlya, beteg a kor. A hallgatók, e beteg kor gyermekei nem képesek kitartani, nem képesek elérni még azt a szintet sem, amelyet a háború előtti korban szürke középszerúségnek tarthattak, messze elmaradnak a hősi halált haltak generációjától. Rugonfalvi három dolgot vár el az egyetemi hallgatóktól. Egyrészt azt, hogy megértsék: a szellemi munka

a nemzet iránti szent kötelességgé vált, másrészt azt is, hogy a gazdasági tevékenységből vegyék ki részüket: műveljék a földet, hajtsanak végre békés, munkás honfoglalást. Új világ van születőben – fejezi be szónoklatát Rugonfalvi. A tömegeket hazafiasan gondolkodó és érző értelmiségieknek kell vezetniük, akikre apáik generációjának hibái várnak, melyeket – és ez a harmadik feladatuk – jóvá kell tenniük. És végül a szónok összefoglalja a világháború áldozataiból szerinte kiolvasható szimbolikus üzenetet:

„Békés szellemi munkában élni s ha kell, meghalni a hazáért: ez lett fiatal egyetemünk tradíciója” (SZN, 1925. 81.)

Trianon előtt

Az elvesztett háború racionális és kétségbeesett cselekedetekre egyaránt indította a debreceni egyetem közösségét is. Talán a kétségbeesés, talán a naivitás, talán éppen a racionális politikai pozícionyerés szándéka vezetett ahhoz, hogy 1919. január 7-én sajátos kezdeményezés indul az egyetemen. Simai Erdős József egyetemi prorektor Rugonfalvi Kiss István professzort kérte fel, hogy szerkesszen memorandumot az egyetemi tanács nevében, mellyel világossá teszik az egyetem közösségének álláspontját a háború utáni helyzetben. A kiáltvány a tudósok nemzetközi közösségéhez kívánt szólni – a magyar mellett angol és francia nyelven –, és azt hangsúlyozta, hogy a tudósközösséget összekötő kötelék erősebb, mint az elválasztó hatások, ezért a közösségben gyökerező bizalom szolgálhat a megújulás alapjául.

A memorandum történelmi érvei az ismert toposzokból építkeznek: országunk a középkorban a népek szabadságának klasszikus őrzője volt, mely a kultúra területén azóta is értékeket teremtve gazdagítja a nyugati világot. A memorandum a következő szavakkal zárul (Szállási, 2010. 98.):

„Íme, Tudós Testvéreink, bemutattuk helyzetünket, ismertettük igazságainkat, abban a reményben, hogy szózatunkat figyelemre méltatjátok és felemelitek szavaitokat, hogy azon fegyverszünet ellen, melyhez Anglia, Amerika és Franciaország becsülete fűződik, rablásvágyból, kicsiny imperialista népek ne vétkezzenek, felemelitek szavaitokat három magyar egyetem, több főiskola és számos középiskola megbénítása ellen, felemelitek szavaitokat az ellen, hogy a nyugati kultúra propugnaculum és terjesztője, keleti népek olcsó zsákmánya legyen. A győzelem mámorát fel szokta váltani a józan mérlegelés, a gyűlöletet a belátás, sőt szeretet a jövő emberies biztosításának gondja. Ha a várva-várt változás beáll, az igazság nevében juttassátok el szózatunkat államférfiaitok kezébe. Egy összetört, a világtól elzárt, a bomlás veszedelmének kitett kis állam tudósai hazafias aggodalmukban, a kétségbeesés szélén kérnek: csak egy gyors, csak egy igazságos béke menthet meg bennünket összes kulturértekeink elpusztulásától, a kétségbeesés és ínség anarchiájától. Erkölcsi támogatásokat kérjük: segítsetek, míg nem késő!”

A kiáltvány – talán nem meglepő módon – kevés hatással volt a békeszerződést megkötő politikusokra, valójában kérdéses, hogy eljutott-e egyáltalán szándékolt címzettjeihez.

Az egyetem professzorai azonban más módon is igyekeztek befolyásolni az eseményeket. A bölcsészeti kar tanárai (Darkó Jenő és Rugonfalvi Kiss István székely származású professzorok és Huss Richárd erdélyi szász gyökerekkel rendelkező professzor) a helyszínen, a megszállt területekre utazva igyekezett személyes információkhoz jutni az erdélyi magyarság helyzetével kapcsolatban. Darkó ezen a téren különösen aktív maradt, hiszen 1919 januárjában a debreceni Székely Társaság elnökévé választották, és

tisztét nem tekintette pusztán szimbolikusnak: igen aktív módon az erdélyi menekültek ügyeinek intézője lett.

Trianon hatásai

A háború utáni évek mély nyomot hagytak az egyetem működésén, számos területen éreztetve hatásukat (Mudrák és Király, 2012).

1. Az egyetem hallgatói létszámának alakulása jól tükrözte a történelmi események közvetlen hatásait. Az 1914-ben megnyíló képzés kezdeti alacsony hallgatói létszámaért részben közvetlenül a háború felelt. Az első évben 354 hallgató iratkozott be a debreceni egyetemre, s számuk a következő három évben a háromszáz fős határ alá csökkent. A hallgatói létszám a háború után kezdett emelkedni, az 1918–19-es tanévben a 800 főt is meghaladta, levezetve a háborús évfolyamokban feltorlódtott hullámokat. Az 1919–20-as tanév őszi félévében a menekült hallgatók elhelyezése és kezelése olyan problémát okozott, mely az ország összes egyetemén éreztette hatását.³ A hallgatói létszám csak lassan konszolidálódott, a húszas évek közepére tért vissza egy egyenletesen emelkedő trendvonalra.
2. A húszas évekre a trianoni határon túli területekről Debrecenbe érkező hallgatók aránya közel 1 százalékkal magasabb (4,8%) volt az országos átlagnál, ami egyértelműen jelzi, hogy Debrecen a főként Erdélyből érkező fiatalok előtt is nyitott maradt. Éppen ennek a helyzetnek a kezelésére alapítják meg Debrecenben a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesületének (SZEFE) internátusát.
3. A trianoni határok meghúzása a debreceni egyetem megszokott beiskolázási körét is megváltoztatta, hiszen az addig az ország belső területén elhelyezkedő Debrecen határközeli város lett. Megszakadt évszázados szoros kapcsolata Nagyváraddal és Kassával, Kárpátaljával (Zemplén, Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék jelentős részével), a partiumi Bihar, Szatmár, Szilágy és Arad vármegyék nagy részével.
4. 1920 őszen égető problémaként jelentkezett az eredeti székhelyeiről elmenekülni kényszerült kolozsvári Ferenc József és a pozsonyi Erzsébet Tudományegyetemek problémája. A debreceni egyetem részéről komoly szándék mutatkozott arra, hogy ezeket az egyetemeket – legalábbis részlegesen – Debrecenben fogadják be. Ez a megoldás a még betöltetlenül álló tanszékek problémájára is megoldással szolgálhatott volna, azonban az új egyetem infrastrukturális ellátatlansága valószínűleg nem tudta eléggé komolyan vehetővé tenni a tervet. Mindenesetre az elgondolás eljutott addig a fázisig, hogy egy kolozsvári professzorokból álló küldöttség Debrecenbe utazott, tájékozódni a lehetőségek és a feltételek felől. Végül ez a megoldás nem kapott támogatást a minisztérium részéről, és végleg elvetették.
5. Az oktatás tartalmi kérdéseinek tekintetében is komoly következményekkel járt a trianoni békekötés. Az új egyetem első komoly tudománypolitikai koncepcióját Darkó Jenő professzor dolgozta ki, a debreceni egyetemnek a sajátos „balkanológiai” profilt megálmodva. A balkáni viszonyok tanulmányozásához hét új tanszék felállítását tartották szükségesnek (Közép- és újjörög filológiai tanszék, Sými filológiai tanszék, Kelet-Európa története tanszék, Szláv filológiai tanszék, Török-tatár filológiai tanszék, Oláh nyelv és irodalom tanszék, Balkán gazdaságföldrajz tanszék). A terv nem valósulhatott meg, a békekötés után kialakult gazdasági helyzet nem tette lehetővé ugyanis új tanszékek felállítását. Az egyetemnek mindenekelőtt a tanárképzés szempontjából fontos területekre kellett összpontosítania erőforrásait.
6. A gazdasági helyzet, az infláció nemcsak ezen a területen befolyásolta az egyetem működését, hanem az infrastruktúra kialakításában is. Bár az építkezések

1914 márciusában megindultak, a háború kitörése hamar megtörte a lendületet. 1915-ben mutatkozott némi fellendülés, amikor hadifoglyok munkába állításával indították újra az egyetemi épületek kivitelezését. 1918 augusztusára a klinika felvételi épülete készen állt az átadásra, és több klinikai épület is szerkezetkész állapotba került. Azonban a Tanácsköztársaság és a román megszállás ismét leállította a munkálatokat, s csak Klebelsberg vallás- és közoktatásügyi miniszter 1922-es debreceni látogatása után, Debrecen város ismételt pénzügyi hozzájárulásával kerülhetett sor az építkezések folytatására. Végül a klinikai telep 1926-ra készült el, zárókövét ünnepélyesen 1926 október 27-én helyezték el Horthy Miklós kormányzó és Klebelsberg Kunó miniszter jelenlétében. Ezután vehette kezdetét a Főépület építése, ami 1932-re készült el.

7. Az egyetem kulturális szerepvállalásának növelésére új kezdeményezések indulnak. Ilyen volt a Tisza István Társaság, mely tudománynpszerűsítő, a kulturális életet elősegítő misszióra jött létre 1921. novemberében, illetve ilyen a Debreceni Nyári Egyetem is 1927-től, melynek egyik legfontosabb feladata a határon túlra került magyarsággal való kulturális kapcsolattartás volt. De ilyennek tekinthetjük a Kisebbségjogi Intézet megalakulását 1936 márciusában a jogi karon, amelyet a trianoni békediktátum révén elcsatolt területek jogviszonyainak és az utódállamok jogszabályainak tanulmányozására hoztak létre.

A Trianon-trauma feldolgozása

A debreceni egyetem megalapításakor az egyetem Tanácsa gondosan szabályozta az egyetem szervezeti működésének eljárásrendi kérdéseit. A pesti egyetem példáját figyelembe véve meghatározták a vezetői rotáció elveit, és többek között azt is, hogy az ünnepi egyetemi tanácsüléseken milyen formális beszédek kapjanak helyet, és milyen automatizmusok határozzák meg a beszélők személyét. Így válik részévé az ünnepélyeknek az egyetem alapítására való emlékezés, megemlítve az alapításban részt vállaló uralkodót és minisztert, majd az egyetem névadóját, Tisza Istvánt is. A trianoni békekötés után azonnal felmerült, hogy emlékező alkalmi beszédet illesszenek az egyetemi ünnepi beszédek rendjébe. A trianoni békére emlékező alkalmi beszédet az egyetem tanácsának döntése nyomán az évváró egyetemi tanácsülés programjába illesztették be, azt tervezve, hogy 1921-től kezdődően minden évben elhangzik egy beszéd a tárgyban, és az egyetemi karok képviselői felváltva emlékeznek majd az egyetemi közösséggel együtt.

A beszédek sora kezdetét is vette 1921-ben, de 1927 után az emlékező beszédnek nincs már nyoma az egyetemi dokumentumokban. Helyét a tanévzáró tanácsülés programjában a *Nemzeti hiszekegy* eléneklése veszi át. A beszédek szövege jórészt⁴ fennmaradt az évkönyvekben, a következőkben ezért kísérletet tehetünk arra, hogy rekonstruáljuk azt a diskurzust, amely a debreceni egyetemi nyilvánosságban formálódott a trianoni békével kapcsolatban, a békét követő években.

Az első megemlékezést 1921. június 14-én Márffy Ede⁵ tartotta, *Alkalmi beszéd a trianoni békével kapcsolatban* címmel. A beszéd igen terjedelmes, az évkönyv 32 oldalát veszi igénybe közlése, mintegy százezer karakter terjedelemben. Valószínűsíthetjük, hogy ebben a formában hallgathatták meg a tanévzáró résztvevői, hiszen az Évkönyv megjegyzése szerint Márffy távollétében a beszédet Illyefalvi Vitéz Géza olvasta fel, és semmi okunk kételkedni abban, hogy pontosan ebben a formában. A beszéd igen részletes, jogászai pontosságú beszámoló a békeszerződés tartalmi elemeiről. Az egész beszéd sokkal inkább szakmai (jogászai) szöveg, semmint személyes érzelmek kifejezése.

Márffy a beszéd bevezetőjében (Márffy, 1921), engedi meg magának azt, hogy kifejezze, a békekötés napja szomorú nap az ország történetében, de ezzel le is zárja a

szakmai értékelésen túllépő elemeket, kerüli a politikai dimenziót, nem keres érzelmi kapcsolódási pontokat hallgatóival. Jogászként már a beszéd elején lehűti a békeszerződés megváltoztathatóságával kapcsolatos vágyakat, nem tart megalapozottnak efféle reményeket. Dicséri ellenben a tárgyalódelegáció felkészültségét, a felkészülést segítő és az érvelést támogató szakmai anyagot. Nem tartja váratlanoknak vagy szokatlannak a békeszerződés tartalmát, sőt azt mondja, a német szerződés ismeretében egy eleme sem kelthetett meglepetést. A beszéd sorra veszi és részletesen ismerteti a békeszerződés pontjait, jogászai pontossággal és objektivitással, hűen a szöveghez, az interpretációnak teret nem engedve.

Összefoglaló értékelésében azután Márffy megállapítja: szigorúan jogászai szempontból nem érvezhető jól sikerültnek a szerződés, következtetlen terminológiája és értelemzavaró ismétlései miatt. Ezek oka szerinte egyrészt az, hogy a szerződés megszüvegezői nem ismerték a magyar viszonyokat, és túlságosan közvetlenül követték a német békeszerződés logikáját, másrészt a szöveg, mint mondja, „idétlen torzszülött” (Márffy, 1921. 98.), kompromisszum, mely a győztes felek között jött létre, hogy megteremtse a győztesek jogilag megalapozott lehetőségét a zsákmányszerzésre.

Végző állásfoglalásában ismét helyet ad a személyes érzelmeknek annyiban, hogy kijelenti: bár a fentiek értelmében a szerződés formálisan vitathatatlanul érvényes, de a magyarok szíve számára természetesen elfogadhatatlan. Részben azért, mert tudjuk, mellettünk van az igazság, részben azért, mert a szerződés elfogadása diktátumszerű volt, és – mivel rendelkezései csak erőszakkal tartathatók be – voltaképpen állandósítja a háborút.

A második *Alkalmi beszéd* 1922. május 30-án Teghze Gyula⁶ előadásában hangzott el, az elsőnél jóval rövidebb terjedelemben, és sokkal több személyes indulattal, több helyen ellent is mondva Márffy álláspontjának (Teghze, 1922). Ebben a beszédben már jól érzékelhető a Trianon-élmény társadalmi feldolgozásában ekkorra kialakuló közmegegyezés, a széles körben elfogadottá váló interpretációk megjelenése és az elfogadott toposzok alkalmazása.

A beszéd felütése drámai hangú: Mohács, Világos, Trianon – sorolja a magyarságot ért sorscsapásokat. Mert sorscsapásként mutatja be Trianont, a béke következményeit, a területi, a lakosságot érintő és az erőforrásokat elvevő elemeket sorra véve. Mégis azt mondja, nem a múlttal kell foglalkozni, a háború okainak keresését meddő dolognak nevezi. Fontosabbnak tartja a jövőt, a katasztrofális helyzetből eredő következmények elkerülését. Ezért ajánlja mindenekelőtt a békeszerződés intézkedéseinek tisztázását. A tisztázás téjeje nem csekély, ugyanis Teghze (1922. 40.) szerint

„[h]a tehát a békeegyezmény következtelenségére, célszerűtlenségére rámutatunk s igazságunkról az államférfiakat, a népeket meggyőzzük, okot szolgáltatunk az egyezmény megváltoztatására, az igazságtalanságok megszüntetésére.”

Premisszáiban tehát megegyezik Márffyval: a szerződés következtetlen és célszerűtlen. Konklúziója azonban éppen az ellenkező: a szerződés ezek alapján megváltoztatható. Teghze érvelésében újdonság a figyelem felhívása a békeszerződés eltérésére a Wilson elnök-féle pontoktól, illetve az egyezmény által létrehozott Népszövetség hiányosságainak, tökéletlenségeinek felsorakoztatása. Teghze áttekinti Wilson szerepvállalását a háború lezárására irányuló tárgyalásokban, részletesen ismertette pontjai tartalmát is. Az amerikai álláspontot úgy mutatja be, mint amely a magyar kormány számára 1917-ben és 1918-ban is elfogadhatónak tűnhetett, de szerinte politikai háttér folyamatok – Teghze szerint Lloyd George belpolitikai meggyengülése, illetve Wilson gyöngye tárgyalási hatékonysága – ellehetetlenítették az elfogadható megegyezést. Így a béke tartalmában eltávolodott a kezdeti elvektől a nemzetiségi ügyek, a leszerelés, a gazdasági kérdések

és a magyar szuverenitás tekintetében. A kialakult béke kegyetlen és igazságtalan lett, de mint Teghze (1922. 49.) beszéde befejező szavaiban kijelenti: „Az igazság útban van”.

1923. június 6-án Huzella Tivadar,⁷ az orvosi kar tanára sajátos felütéssel indítja alkalmi beszédét:

„Egyetemünk tanévzáró ünnepén évről-évre felelevenítik a trianoni béke gyászos emlékét. Egyszer a hittudós, máskor a jogász, vagy a filozófus tépi fel itt a mély sajgó sebet, melyet Trianonban ejtettek sokat szenvedett, szegény hazánkon, hogy megcsonkítsanak, elveszítsenek. Most orvost hívtak és engem állított ide egyetemünk Tanácsának és orvosi karának megtisztelő bizalma, hogy a trianoni békéről szóljak. Ha orvost hívnak a bajban, nem jámbor fohászt, nem csüggedő, tehetetlen, szomorú sajnálkozást várnak tőle, hanem éltető biztatást, segítséget, gyógyítást.” (Huzella, 1923. 62.)

A békéről valóban nem is mond sokat, annyit állapít meg csupán, hogy az a politikusok műve – célja az, hogy a legyőzöttektől mindent elvegyenek, végleg megfosztva őket attól is, amitől eddig nem sikerült. A beszéd nagyobbik része Huzella friss élményeiről szól. Beszámolója szerint éppen hazaérkezett Párizsból, Pasteur születésének századik évfordulás ünnepségeiről. Versailles-ban, Trianonban is járt, és érzései nem kellemetlenek, sőt engesztelő lépéseket, a magyarok felé irányuló rokonszenv hullámaint érezte. Lehetőséget kapott az ünnepélyen beszédet mondani, melyet részletesen ismertet. Ebben helyet követelt az európai kultúrában a magyar teljesítménynek. A teljesítmény kulcsa szerinte az egyetem tekintélyének növelése a politikai és párttörekvésekkel szemben. Összefoglalásában Huzella két fontos üzenetet fogalmaz meg: a külső segítség nem segíthet a helyzetünkön, kár a nyugati megbánásra számítani. Ugyanakkor a trianoni béke szégyenét nem vérral kell lemosni: „ma már nem elég meghalni a hazáért, ma ennél többet kíván a haza, élni kell érte” (Huzella, 1923. 69.).

1925. 05. 27-én Vargha Zsigmond,⁸ a hittudományi kar tanára prófétai hangon beszél a témáról. Bibliai sorokkal (Ézsaiás I. 7–8.) érzékelteti, mit jelent a magyaroknak Trianon:

„A ti országotok pusztaságra jutott, városaitok tűzzel meg égettettek, földeiteket szemetek láttára idegenek emésztették meg és úgy pusztították el, amint szoktak a messzünnen való idegenek pusztaságot tenni. És maradott csak a Sionnak leánya, mint a megszedett szőlőben való kunyhó: mint a dinnyés kertben való hajlék, mint a megszállott város.”

A teológus kérdése ezek után így szól:

„Mi volt Trianon okozója? Ha vajjon gonosz ember műve, avagy Isten ítélete e mifelettünk?” (Vargha, 1925. 48.)

Azt vélhetjük, megtörténhet az a számvetés, amit Teghze beszédében még feleslegesnek tartott és igyekezett elkerülni. És tulajdonképpen meg is történik, de természetesen az alkalmi beszédet tartó professzor sajátos módján. Kérdése megválaszolásában ugyanis Vargha megállapítja – nemzetek sorsa nem pillanatok alatt dől el, Trianon sem pusztán egy veszett háború eredménye, hanem ezer év sok kisebb-nagyobb Trianonjának sora vezetett ideig. A muhi csata, Mohács, Világos a bizonyosságai Vargha szerint a magyar nemzeti sorsnak, de ennek a sorsnak a tanulsága az a kérdés, hogy vajon megtettünk-e mindent, hogy elhárítsuk mindezt. Vargha válasza pesszimista: történelmünk, hőseink bizonyítják – mondja –, hogy jók vagyunk a veszedelem leküzdésében, de nagyon rossz szul teljesítünk a megelőzésében. Miért van ez így? Következtetése meglepő: túlzott

liberalizmusunk fordul ellenünk. Nemzetünkre ugyanis szerinte jellemző az egyéni szabadság, az anyanyelv, a meggyőződés tisztelete, s ezek az értékek ellenünk fordíthatóvá váltak, különösen úgy, hogy sorainkat megbontja a szabadosság és a pártosodás. Tehát végső soron Trianon okát nem kereshetjük másban – mi okoztuk. A teológus magyarázata ehhez még a következő: elhagytuk az Istent, és Isten elhagyott minket. Cserbenhagytuk az igazi vezért, és jelszavak, hamis vezetők rabjai lettünk. De ha mi okoztuk a bajt, mi fordíthatjuk meg sorsunkat – nem fegyverrel, hanem azzal, hogy tudásban, a kultúra értékelésében és javainak termelésében különbek legyünk, mint a világ. És ebben az erőfeszítésben nem lehet irányítónk csak az ész, szükség van a régi, bevált erkölcsi tájékozódási pontokra: hithűség, hazaszeretet, jellemesség, tisztesség, lelki jószág, türelmesség, egyetértés, egymásért való szenvedés. A magyarokat segítheti a kiválasztottság tudata, az Isten kezében méltó eszköznek bizonyuló eszköz megdicsőülése – fejezi be helyzetelemzését Vargha.

1926. június 23-án Kováts Andor⁹ tartott alkalmi beszédet, mely személyességében, szenvedélyes hangjában jócskán különbözik az előbbiektől. Beszédének elején kijelenti: már az is szimbolikus, hogy a békeszerződést a királyi kéjtanyaként szolgáló kastélyban kényszerítették a nemzetre. Majd így folytatja beszédét (Kováts, 1926. 43.):

„Nyolc éve sincs, hogy 1918 őszén egy késő délután átjött vonatom a Belgrád-zimonyi Száva-hídon; az októbertől nap búcsúsugara sejtelmes szomorúsággal fürödtek a hűtlen negyedik folyóhullámaiban, a vasúti híd összefutó traverzei hosszú árnyékot vetettek már s mintha csak a keresztet hányták volna a szerb fővárost kiürítő katonaság után. Bizony szégyenkezők voltunk egy kicsit, hogy ott kellett hagyni a hódított földet.”

Kováts Károlyt hibáztatja a kialakult helyzetért, sorolja a veszteségeket: Pozsony, Kassa, Arad, Gyulafehérvár. Kevésbé ismeri el a magyar felelősséget, sőt a háború elvesztését is kétségbe vonja (Kováts, 1926. 45.):

„Történt mindez egy olyan háború után, amelyben száz csatán győzelmesen állt meg a magyar [...] s amely háborúban bennünket le nem győztek soha. S most mégis itt állunk lefegyverezve, kiszolgáltatva nem csak a nagy országok, hanem – ami lealázóbb – a bennünket környező silány, de állig felfegyverzett államoktól a közös zsákmány védelmére államokból alakult kis entente-nek is.”

Kováts azonban kijelenti: ebbe nem lehet beletörődni, nem lehet belenyugodni. A tiltakozás alapjául szolgál, hogy a békeszerződés elfogadása szerinte formailag hibás, hiszen a békét elfogadó parlament csak a csonka terület képviselőiből állt, pedig Kováts szerint csak olyan parlamenti felhatalmazás lenne elfogadható, mely az egész országot – beleértve az elcsatolt területeket is – képviseli. De véleménye szerint azért sem kötelező érvényű a békeszerződés, mert kényszer szülte – az egyik felet kényszerítették az elfogadására.

„Trianon – Tria non! Három nem! Nem! Nem! Soha!”

– fejezi be a beszédet Kováts (1926. 47.).

Az utolsó alkalmi beszéd, mely a trianoni békére emlékezett, 1927. június 13-án hangzott el, és ismét Huzella Tivadar vállalta a szónok szerepét. Emlékező beszéde első ízben önálló címmel rendelkezik: *A trianoni béke és az egyetemi autonómia* (Huzella, 1927). Huzella második beszéde több ponton is kapcsolatba hozható az elsővel. Ismét a seb feltépésének nevezi az emlékezést, és ismét hangsúlyozza, hogy nem keresheti az indulat

és a szomorúság hangját, nem csörtetheti retorikai kardját – viszont kötelességének érzi egyetemi tisztsége méltóságának tudatában a hazaszeretet és emberszeretet összhangjának megjelenítését. Huzella hangsúlyozza, hogy helyzetelemzésre vállalkozik, és amennyiben beszéde elemzés, annyiban tudományos is, azaz a jelenséget összefüggéseiben kívánja megérteni. Beszédének alapkérdése az, beszélhetünk-e magyar egyetemről – feltéve, hogy az egyetem lényegének tekintjük az állammal szemben gyakorolt autonómiát. Huzella második beszéde ezen a ponton is az elsőhöz kapcsolódik, tulajdonképpen kifejti, pontosítja annak gondolatmenetét. Helyzetértékelésének alapvetése, hogy megállapítja: a hazai közvéleményben nem él tisztán az egyetemi autonómia eszménye, egyszerű állami intézménynek tartják az egyetemet, az egyetemi tanárt pedig hivatalnoknak. Huzella egyetemtörténeti fejtegetéssel támasztja alá gondolatmenetét és igazolja, hogy a szabadság az egyetem lényege – és szerinte a magyar egyetemek tanárai is erre esküdtek fel:

„Az egyetem életrevalóságának és a nemzet kulturális és tudományos ambícióinak biztos indikátora az egyetemi autonómia foka.” (Huzella, 1927. 110.)

Mi az állam szerepe? Az állam – jól felfogott érdekéből – fenntartja az egyetemet, de Huzella ragaszkodik ahhoz, hogy a tanárok nem az államnak tartoznak felelősséggel. Szerinte közvetlenül a nemzet közvéleményével és a nemzetközi tudományos kapcsolatokkal szemben áll fenn a felelőségük, az állam hatalma nem terjedhet túl a felügyeleti jogon. Nincs joga például a belső szervezetet illetően, különösen nincs a tanári státuszt, a tanítás jogát illetően. Ha az állam átlépi e határt, az egyetem szervezete Huzella szerint ellenáll, mert az egyetemi tanárok erkölcsi és tudományos tekintélyét éri támadás.

Mi az állam szerepe? Az állam – jól felfogott érdekéből – fenntartja az egyetemet, de Huzella ragaszkodik ahhoz, hogy a tanárok nem az államnak tartoznak felelősséggel. Szerinte közvetlenül a nemzet közvéleményével és a nemzetközi kapcsolatokkal szemben áll fenn a felelőségük, az állam hatalma nem terjedhet túl a felügyeleti jogon. Nincs joga például a belső szervezetet illetően, különösen nincs a tanári státuszt, a tanítás jogát illetően. Ha az állam átlépi e határt, az egyetem szervezete Huzella szerint ellenáll, mert az egyetemi tanárok erkölcsi és tudományos tekintélyét éri támadás.

És hogy hogyan kapcsolódik mindez Trianon kérdéséhez? Trianon után a magyar egyetemek az ország újjászületésében, a magyar nemzeti eszme alakulásában bírnak szereppel, a tudományos igazságért folytatott küzdelem univerzális formájában a magyar nemzet igazát védik – állapítja meg Huzella. Azaz tulajdonképpen az egyetemi autonómia védelmével Trianon ellen küzdenek. Ha az egyetem enged a megnövekedett politikai (állami) nyomásnak, a nemtörődomség és a megalkuvás szellemével fertőzi meg a nemzeti közvéleményt, hogy a külföldi beavatkozást, a gyámság trianoni szégyenét megadással viselje. Az egyetem: a magyar szabadság őrhelye. A magyar tudós kötelessége, hogy kitartson, különben hazája ügyének gyáva árulója válik. És ezt kell megtanítania az egyetemi ifjúságnak is – fejezi be alkalmi beszédét Huzella, aki saját tanári életében igyekezett tartani magát elveihez, amikor például minden erőszakkal szemben is kiállt a MONE (Magyar Orvosok Nemzeti Egyesülete) nyomása ellen, és szimbolikus gesztusokat is vállalt a szabadság általa vallott értékének hangsúlyozása érdekében.

Összegzésképpen: miképpen ítélnénk meg a debreceni egyetem trianoni békéhez, annak feldolgozásához kapcsolódó gesztusait? Nehéz a rengeteg törekvést sommásan megítélnünk, de mindenesetre kijelenthetjük, hogy nagyon színes a megoldási javaslatok palettája, sokféle kezelési módot kísérelt meg a fiatal egyetem közössége. És azt is kijelenthetjük, hogy a megemlékező alkalmi beszédek diskurzusa is színes – tulajdonképpen meglepően sok hangon beszélnek az egyetemi professzorok a Trianon-élményre reagálva, a szigorú szakmaiságtól a személyes indulatokig, a prófétai meggyőződéstől a liberális bizalomig terjed a skála.

Irodalom

[szerző nélkül] (1925). A hadbavonult 40 teológus-diák és hősi halottaink emléktábláinak leleplezése. In *A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1924-25. tanévről*. 73-82.

Fenyő, I. (2015). A Debreceni Egyetem identitás-teremtő aktusai 1914-1944. In Kozma, T (szerk.), *Tanárképzés és oktatáskutatás*. Magyar Nevelés- és Oktatáskutatók Egyesülete (HERA).

Huzella, T. (1923). Alkalmi beszéd. In *A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1922-23. tanévről*. 62-70.

Huzella, T. (1927). A trianoni béke és az egyetemi autonómia. In *A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1926-27. tanévről*. 107-114.

Kováts, A. (1926). Alkalmi beszéd a trianoni békével kapcsolatban. In *A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1925-26. tanévről*. 43-47.

Márfy, E. (1921). Alkalmi beszéd a trianoni békével kapcsolatban. In *A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1920-21. tanévről*. 68-100.

Mudrák, J. & Király, S. (2012). A megalakulástól az egyetem szétdarabolásáig (1914-1949/1950). Felépítés, működés, oktatás, tudományos munka. In Orosz, I. (szerk.), *A Debreceni Egyetem története*. Debreceni Egyetemi Kiadó.

Szállási, Á. (2010). Forrásközlés – A Debreceni tudományegyetem szózata a trianoni békeszerződés ellen. *Gerundium*, 1(1), 95-98.

Teghze, Gy. (1922). Alkalmi beszéd a trianoni békével kapcsolatban. In *A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1921-22. tanévről*. 39-49.

Vargha, Zs. (1925). A trianoni béke. In *A Debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja 1924-25. tanévről*. 47-52.

Jegyzetek

- ¹ Ennek alátámasztásául emlékeztetnénk például a címként használt idézetre, mely Orsós Ferenc professzor 1923-as beszédéből származik, de egyébként is jellemző, hogy az egyetem önmeghatározásának tekintett (Fenyő, 2015) ünnepbeszéd-sorozatban jól kirajzolódik egy kép, mely a debreceni egyetem közösségét a magyar értékek letéteményeseként, a magyar kultúra örökéül definiálja.
- ² A számok súlyának értelmezéséhez fontos tudnunk, hogy 1914-ben 354 hallgató iratkozott be az egyetemre, közöttük nyolc nő. A teológiai karra 1914-ben 105 hallgató iratkozott be.
- ³ A kolozsvári egyetemről 62 tanuló iratkozott át ekkor Debrecenbe, ami a meglévő hallgatói létszámhoz viszonyítva komoly megerhelést jelentett az egyetemnek.
- ⁴ Az 1924. évi beszéd szövegét nem közli az Évkönyv, és más forrásban sem sikerült fellelnünk. Itt jegyezzük meg, hogy a rotációs elv sem vált működőképpé: a hét beszéd közül hármat a jogi, kettőt az orvosi és egyet egyet a bölcsészeti és a teológiai karok képviselői tartottak meg.
- ⁵ Márfy Ede (1885-1947) a debreceni állam- és jogtudományi kar tanáraként kapott megbízást a beszéd megtartására. Márfy, mielőtt 1918-ban magkapta volna nyilvános rendes tanári kinevezését, rövid ideig a pénzügyminisztériumban dolgozott. Magántanári habilitációját már Debrecenben szerezte 1914-ben, szakterülete a közigazgatási jog és a pénzügyi jog voltak.
- ⁶ Teghze Gyula (1867-1939) 1914-1937-ig a debreceni egyetem állam- és jogtudományi karának nemzetközi jogi, illetve jog- és állambölcseleti tanára. 1885-ben a debreceni Református Kollégiumban érettségizett, jogi tanulmányait Budapesten végezte. 1895-től a Kecskeméti Református Jogakadémia tanára, 1908-tól

igazgatója. 1903-ban habilitált a budapesti egyetemen, 1910-től a Debreceni Református Jogakadémia tanára. 1914-től a debreceni egyetem professzora, 1918–19-ben karának dékánja, majd 1922–23-ban az egyetem rektora.

⁷ Huzella Tivadar (1886–1951) a budapesti egyetemen szerzett diplomát, majd a kórbonctani intézetben lett tanársegéd. Az első világháborúban katonaoorvos, 1921–32 között a debreceni egyetem Anatómiai Intézetének igazgatója, 1926–27-es tanévben az orvosi kar dékánja. 1932-től a budapesti egyetem Szövet- és Fejlődéstani Intézetének vezetője.

⁸ Vargha Zsigmond (1886–1956) Kolozsváron végezte a teológiai akadémiát, 1911-től teológiai magántanár. 1912-től a Debreceni Kollégiumi Nagykönyvtár könyvtárosa, 1918-tól a Lelkészképző Intézet tanára, 1921-től a Hittudományi kar vallástörténeti tanára.

⁹ Kováts Andor (1884–1942) 1910–23 között a Kecskeméti Jogakadémia tanára, 1920–23 között igazgatója. 1921–23 között a szegedi egyetemen magántanár, 1923-tól 1942-ig a debreceni egyetem jogi karán a büntető- és eljárási jog tanára. Az első világháborúban alezredeként szolgált, a belgrádi közigazgatás vezetője volt.

Absztrakt

A debreceni egyetem az első világháborút követő években nehéz helyzetben kényszerült megküzdeni az indulás nehézségeivel, a háború okozta krízissel, majd a trianoni békeszerződés hatására megváltozott feltételekkel. Írásunkban röviden áttekintjük azokat a nehézségeket, melyek ebben a helyzetben a debreceni egyetem számára kihívást jelentettek. A hallgatói létszám változásai, a beiskolázási terület átalakulása, az infrastrukturális fejlesztések lelassulása, az egyetemnek profilt adni hivatott egyetempolitikai koncepció kudarca mind ilyen nehézségek, melyek egyenként is komoly kihívást jelentettek volna az indulás nehézségével küzdő egyetemnek, de közel egyidőben felmerülve, tetézve a világháború traumájával, szinte leküzdhetetlen teherként neheztedtek az egyetemi közösség vállára. Ennek a traumatikus helyzetnek a feldolgozásához járultak hozzá azok a szimbolikus gesztusok, melyekben a közösség ünnepi alkalmain szembenézet saját problémáival a változó politikai környezet nehézségeivel, traumáival és tragédiáival. Elemzésünkben bemutatjuk azt az ünnepimegemlékezés-sorozatot, melyen egy évtized múltával háborús önkéntesekre, illetve a háború áldozataira emlékezett az egyetemi közösség, majd áttekintjük azt az ünnepibeszéd-sorozatot, melyben a trianoni szerződés keltette sokkal kívánt szembenézni a debreceni egyetem. Az ünnepi beszédeket egy diskurzussá fűzve annak lehetünk tanúi, ahogyan az egymást követő években a trianoni békére emlékező egyetemi professzorok eltérő megközelítései alapján egy igen színes mező rajzolódik ki a debreceni egyetem Trianon-képeként, a szakszerű jogász megközelítéstől a személyes indulatokig, a prófétai meggyőződéstől a liberális bizalomig terjedő skálán.

Kulcsszavak: egyetemtörténet, trianoni béke, ünnepi beszédek